

TÍN NGƯỠNG THỜ THIÊN Y A NA CỦA NGƯỜI VIỆT Ở KHÁNH HÒA

NGUYỄN VĂN BỐN*

TÓM TẮT

Thiên Y A Na là kết quả của quá trình dung hội, tiếp biến văn hóa Việt - Chăm. Chính quá trình dung hội, tiếp biến này đã góp phần làm cho tín ngưỡng thờ Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa trở nên phổ biến, đa dạng về hình thức và tạo nên sắc thái văn hóa riêng. Thiên Y A Na được người Việt thờ ở tháp Bà, am, đình làng, chùa, miếu Ngũ hành, điện thờ Mẫu Tứ phủ, lăng ông Nam Hải, miếu Hội đồng và điện thờ tư gia... Bài viết nhằm hệ thống các dạng thức thờ tự, diễn giải về sự tích hợp và biến đổi trong sinh hoạt tín ngưỡng này của người Việt ở Khánh Hòa hiện nay.

Từ khóa: Thiên Y A Na; người Việt; Khánh Hòa.

ABSTRACT

Thiên Y A Na is the result of cultural articulation and integration between Viet people and Cham people. This process contributes to make this belief of Thiên Y A Na of Viet people in Khanh Hoa province to be more diversified in forms, and creates unique characteristics. Thiên Y A Na is worshipped by Viet people at Ponagar tower, temples, shrines, communal houses, Five Elements Shrines, Four Worlds Mothers temples, Whale temples, communal temples, and private temples etc. The paper systemises all worshipped forms of this beliefs of Viet people in Khanh Hoa province today.

Key words: Thiên Y A Na; Viet people; Khanh Hoa.

1. Các hình thức thờ Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa

Có lẽ từ lâu, Thiên Y A Na đã trở thành một vị thần chủ chiếm vai trò quan trọng nhất trong đời sống tín ngưỡng, tôn giáo của người Việt ở Khánh Hòa. Bà chính là biểu tượng cho sức mạnh siêu nhiên, sáng tạo ra vũ trụ và là cội nguồn mang lại cuộc sống ấm no, hạnh phúc. Với người Việt ở Khánh Hòa, bà không chỉ là người truyền nghề trồng lúa nước, khai thác rừng mà còn là nữ thần sông nước, nữ thần cai quản biển đảo, nữ thần sóng gió. Người Việt và người Chăm đều có tục thờ Mẫu. Vì vậy, người Việt đã dung hội và biến nữ thần Pô Inư Nugar thành nữ thần A Na Diên Ngọc Nương Nương/Thiên Y A Na/Bà Chúa Ngọc/Bà Chúa Xứ Trầm Hương/Chúa Tiên/Bà Chúa Đảo. Theo sự tích, nữ thần Thiên Y A Na còn có công ngăn chặn đoàn

quân xâm lược của chồng Bà. Vai trò của Thiên Y A Na đã bao trùm một khu vực rộng lớn và triều đình nhà Nguyễn đã ban nhiều sắc phong, tôn bà là “Hoàng Huệ Phổ Tế Linh Cảm Diệu Thông Mặc Tướng Trang Huy Thượng đẳng thần”. Vì thế, hình tượng của Bà đã được người Việt ở Khánh Hòa thờ phụng khá phổ biến, từ nông thôn đến thành thị. Bà được tạc tượng thờ phụng dưới nhiều hình thức khác nhau, như: tháp Bà Pô Nagar, miếu Thiên Y A Na, đình làng, lăng ông Nam Hải, chùa, am, miếu Ngũ hành và điện thờ tư gia.

Trước hết là tháp Bà Pô Nagar ở thành phố Nha Trang, một trung tâm thờ tự quan trọng nhất của người Việt ở Khánh Hòa, là quần thể đền tháp thờ nữ thần Mẹ xứ sở Pô Inư Nugar của người Chăm xưa. Nhưng từ giữa thế kỷ XVII đến nay, đã được Việt hóa và trở thành nơi thờ tự Thiên Y A Na thánh Mẫu. Điều này được phản ánh thông qua truyền thuyết về Thiên Y A Na thánh Mẫu, có thể được sáng tạo

* Đại học Khánh Hòa

dựa trên mô típ về Mẫu Liễu Hạnh của người Việt ở Bắc Bộ. Bên cạnh đó, người Việt đã đổi tên các vị thần, tên tháp trong quần thể kiến trúc của người Chăm theo quan niệm của mình. Đó là tháp Ông Bà Tiểu phu, cha mẹ nuôi của Bà ở phía Đông Nam. Tháp Chồng Bà, tức chàng trai Bắc Hải. Tháp trung tâm thờ nữ thần Mẹ xứ sở Pô Inư Nagar hay còn gọi là Thiên Y A Na thánh Mẫu của người Việt. Tháp Tây Bắc thờ cô, cậu, hai người con của Bà ở phía Tây Bắc. Ngoài ra, người Việt còn đưa bát nhang, các đồ thờ khác, khoác xiêm y lên tượng nữ thần Pô Inư Nagar của người Chăm. Phải chăng, đây chính là sự mô phỏng theo quần thể kiến trúc thờ Mẫu Liễu của người Việt ở phủ Giây (Nam Định)? Có thể nói, tháp Bà Pô Nagar là nơi hình thành, là trung tâm thờ Thiên Y A Na điển hình nhất của người Việt ở Khánh Hòa và miền Trung Việt Nam.

Thứ hai là Thiên Y A Na được thờ riêng trong các miếu và am. Dạng thức này chiếm số lượng nhiều trong hệ thống di tích thờ Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa. Nhưng điển hình nhất cho nghệ thuật kiến trúc, cách bài trí, nghi lễ và lễ hội Thiên Y A Na là di tích Am Chúa ở xã Diên Điền, huyện Diên Khánh. Theo truyền thuyết của người Việt được Phan Thanh Giản ghi lại, thì đây là nơi Bà hiển linh. Am Chúa được tạo dựng theo kiến trúc truyền thống của người Việt, gồm tam quan, miếu Ông Bà Tiểu phu, miếu Sơn Lâm, miếu Ngũ hành và chính điện. Kiến trúc của Am Chúa gồm có võ ca, bái đường và chính điện. Võ ca là nơi tổ chức nghi lễ trong những dịp lễ hội. Phía trước là bàn thờ hội đồng. Bái đường là gian tiếp nối giữa võ ca với chính điện. Đặc biệt, bên trong của chính điện là tượng Thiên Y A Na. Tượng Bà được đặt ở chính giữa trong tư thế ngồi, với khuôn mặt hiền từ, phúc hậu. Tượng được sơn son thếp vàng, đầu đội mũ, thân khoác xiêm y màu vàng, tay trái đặt trên đầu gối, tay phải cầm quạt. Hai bên là khám thờ của công chúa Quý và hoàng tử Trí. Tượng Thiên Y A Na ở đây thường được chọn làm mẫu để tạc tượng Thiên Y A Na thờ trong các di tích khác, như: đình làng, chùa, miếu hoặc điện thờ tư gia của người Việt ở Khánh Hòa. Trong di tích này, còn có nhiều đồ thờ và linh vật, như chiêng, trống, chuông, mõ, voi, bát bửu, các bức đại tự, câu đối, tứ linh. Cách bài trí thờ Thiên Y A Na ở Am Chúa cũng là cách thờ phổ quát ở trong các miếu thờ Thiên Y A Na riêng của người Việt ở Khánh

Hòa, tiêu biểu là miếu Cổ Chi (Phú Lộc), miếu Thiên Y A Na (Diên Thọ), miếu Cây Ké (Phú Lộc), miếu Cây Gạo (Diên An), miếu Bà thánh Mẫu (Diên Hòa), miếu Ngũ hành linh ứng (Diên Toàn)... Cách bài trí điện thờ trong miếu Thiên Y A Na ở Khánh Hòa hiện nay đã biến đổi, tích hợp thêm các vị thánh trong tín ngưỡng Tứ phủ của người Việt Bắc Bộ và tín ngưỡng dân gian khác. Ví dụ, miếu Thiên Y (Diên Thọ, Diên Khánh) được bài trí như sau: tượng Thiên Y A Na ở chính giữa, hai bên là ban thờ Cô và Cậu, tranh thờ Tam tòa thánh Mẫu, miếu Ngũ hổ, Diêu Trì Kim Mẫu, miếu Ngũ hành.

Thứ ba, Thiên Y A Na được phối thờ trong đình làng, chùa, miếu Ngũ hành, lăng ông Nam Hải. Đình làng ở Khánh Hòa cũng là ngôi nhà cộng đồng, để sinh hoạt văn hóa tín ngưỡng, nhưng không gian thấp, nhỏ, kiến trúc thường đơn giản. Đối với đình của người Việt ở Khánh Hòa, ngoài thờ Thành hoàng, tiền hiền, hậu hiền, anh hùng liệt sĩ, Ngũ hành thần nữ, ông Nam Hải... thì đa số đình còn có miếu, hoặc ban thờ Thiên Y A Na, như: đình Phương Sài, đình Cù Lao, đình Vĩnh Xuân, đình Phước Hải, đình Vạn Thạnh (Nha Trang), đình Mỹ Hiệp (Ninh Hòa) đình Khánh Cam (Cam Ranh), đình Phú Cang (Vạn Ninh),... Đặc biệt, chúng tôi quan sát thấy sự phối thờ giữa đình với miếu Thiên Y A Na ở đình Phương Sài, thành phố Nha Trang. Điều khác biệt so với các ngôi đình kể trên, là trong hậu cung của miếu có Tam tòa thánh Mẫu: tượng Bà ở chính giữa, bên phải là Lâm Cung thánh Mẫu, bên trái là Long Cung thánh Mẫu. Thậm chí, Bà đã trở thành Thành hoàng được thờ chính trong đình của người Việt, như: đình Cù Lao (Vĩnh Phước, Nha Trang), đình Vĩnh Xuân. Đây không chỉ là tính phổ quát mà còn tạo nên sự khác biệt so với tín ngưỡng thờ Thành hoàng trong đình làng của người Việt ở Bắc Bộ. Nguyễn Công Bằng cho rằng: "Trước đây, Thiên Y A Na thường được thờ riêng trong ở một số ngôi miếu nhỏ, song, qua thời gian, vào khoảng sau năm 1839 (năm Minh Mệnh thứ 20), khi nhà vua chuẩn y lời tâu của Bộ Lễ xin lập thêm thần vị Bốn cảnh đối với các tỉnh Nam Trung Bộ và Nam Bộ, để tiện cho việc cúng, lễ, một số nơi dân làng đã đưa Bà vào phối thờ và phối hưởng cùng với các vị Thành hoàng"¹. Ngoài ra, Thiên Y A Na còn được phối thờ trong các chùa Việt ở Khánh Hòa. Điều này cũng

phản ánh một nét văn hóa truyền thống văn hóa Phật giáo của người Việt ở Bắc Bộ, theo mô típ: “Tiền Phật, hậu Mẫu”. Đó là chùa Suối Đổ, chùa Hàng Thuận, chùa Hoa Tiên (thị trấn Diên Khánh), chùa Sắc Tứ Chí Linh Sơn (Vĩnh Phương, Nha Trang). Ví dụ, chùa Sắc Tứ Chí Linh Sơn, dân gian thường gọi chùa Suối Ngổ, được xây dựng từ thời Nguyễn, trên đỉnh núi Hòn Ớn. Trong khuôn viên của chùa bao gồm: miếu Chiến sỹ, tượng Phật Quan Thế Âm Bồ tát, tượng Phật Di lặc, miếu ông Hồ, miếu ông Địa Tạng, miếu Ngũ hành thần nữ, miếu Cô. Chính điện là một tòa nhà có mặt bằng hình chữ Nhất, được chia thành hai khu vực điện thờ Phật và điện thờ Mẫu. Điện thờ Phật gồm có: Phật Thích Ca Mâu Ni ở chính giữa, tượng Quan Thế Âm Bồ Tát ở bên trái và tượng Bồ Đề Đạt Ma ở bên phải. Điện thờ Mẫu ở bên phải gồm có: chính giữa, trên cùng là Phật Mẫu Diệu Trì, hàng thứ hai là Thiên Y A Na thánh Mẫu; bên trái là ban thờ Quan Công và hai người con của ông; bên phải là ban thờ Nhị thập bát tiên, bài vị của vị sư tổ... Ngoài ra, người Việt sinh sống trên các đảo thường xây dựng thành một cụm, gồm: đình, lăng ông Nam Hải, miếu Thiên Y A Na như trên đảo Bích Đầm (Vĩnh Nguyên, Nha Trang), đảo Bình Ba (Cam Bình, Cam Ranh).

Thứ tư, điện thờ Thiên Y A Na trong gia đình của người Việt ở Khánh Hòa. Qua nhiều lần khảo sát về chủ đề văn hóa - tín ngưỡng thờ Mẫu của người Việt ở Khánh Hòa, chúng tôi nhận thấy rằng, Thiên Y A Na còn được thờ phụng khá phổ biến và ngày càng có xu hướng phát triển trong các điện thờ tư gia. Theo thông tin từ các chủ điện mà người viết phỏng vấn, điện thờ Thiên Y A Na đã có từ lâu, vì những lý do khác nhau, như: Bà là người đáng kính trọng, có sức mạnh siêu nhiên và luôn che chở cuộc sống của người dân. Một lý do khác mà họ lập điện thờ Thiên Y A Na là để cầu mong sức khỏe. Đồng thời, những chủ điện này vừa là đệ tử của Thiên Y A Na, vừa là các ông/bà đồng hoặc thầy cúng. Một số người đã kể rằng, do họ làm ăn khó khăn, kinh doanh thất bát nên lập điện thờ Bà. Chủ nhân các điện thờ Thiên Y A Na chủ yếu là nữ giới hoặc một số nam có giới tính khác. Chúng ta có thể kể đến các điện thờ tư gia, như: Bắc Hải điện, điện cô Năm Sinh, điện thờ của gia đình ông Nga (Vĩnh Phước, Nha Trang), Tây Phương điện, Tây

Sơn điện (Phú Lộc, Diên Khánh), điện thờ gia đình cô Võ Thị Hồng Huệ (Ninh Hòa),... Hình tượng Thiên Y A Na đôi khi được khái quát như Tam tòa thánh Mẫu: Mẫu Thượng Thiên, Mẫu Thượng Ngàn và Mẫu Thoải. Điện thờ Thiên Y A Na trong những gia đình của người Việt ở Khánh Hòa được bài trí một cách đa dạng, linh hoạt và tùy thuộc vào không gian của điện thờ. Các vị thánh thường được bài trí trong điện thờ Thiên Y A Na tại gia, tiêu biểu, như: Phật Bà Quan Âm, Phật Thích Ca, Phật Mẫu Diệu Trì, Quan thánh Đế Quân, Thiên Y A Na, Ngũ Hổ, Ngũ Hành thần nữ, Cửu Thiên Huyền nữ, Chúa Tiên Huyền nữ, ban thờ gia tiên... Chẳng hạn, điện thờ Mẫu tư gia trong gia đình Cô Chín ở phường Vĩnh Phước, thành phố Nha Trang được sắp đặt gồm có Tam tòa thánh Mẫu, vua cha Bát Hải, ông Hoàng Mười, ông Hoàng Bơ, cô Chín, cô Bé; ban thờ Quan Công bên trái; ban thờ gia tiên ở bên phải; Phật Mẫu Diệu Trì, Ngũ Hành Thần nữ.

Các hình thức thờ Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa đa dạng, phức tạp và đang có xu hướng tích hợp thêm những tín ngưỡng, tôn giáo khác. Như vậy, khởi đầu Thiên Y A Na được Việt hóa, thờ chính ở tháp Bà dần dần được lan rộng trong các làng, xã và gia đình của người Việt ở Khánh Hòa. Tín ngưỡng thờ Thiên Y A Na cũng mang đậm tính dân gian, tính đa thần, tính hỗn dung tín ngưỡng, tôn giáo. Nghệ thuật kiến trúc dân gian là đình, đền, miếu, am thờ Thiên Y A Na thường đơn giản hơn so với công trình tín ngưỡng, tôn giáo truyền thống của người Việt Bắc Bộ.

2. Lễ hội Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa

Hàng năm, người Việt ở Khánh Hòa thường tổ chức các nghi lễ, lễ hội nhằm tưởng nhớ đến ngày sinh, ngày hóa của Thiên Y A Na một cách trang trọng và thành kính. Lễ hội Thiên Y A Na được người Việt tổ chức trong nhiều làng quê vào mùa xuân và mùa thu. Được tổ chức với quy mô lớn và quan trọng hơn cả là lễ hội Am Chúa (ngày mùng Một tháng Ba) và lễ hội tháp Bà Nha Trang (ngày 20 - 23 tháng Ba, Âm lịch) hằng năm. Lễ hội là sợi dây kết nối cộng đồng người Việt với người Chăm và các tộc người khác ở nhiều vùng miền về tham dự. Họ đến với lễ hội với niềm vui, cùng nhiều lễ vật chay, mặn dâng lên Thiên Y A Na. Phần nghi lễ chính, các sinh hoạt văn hóa dân gian trong lễ hội

Ban thờ Thiên Y A Na tại tháp Bà (Nha Trang) - Ảnh: Tác giả

chủ yếu là của người Việt, đó là: lễ mọc dục, lễ tế, lễ rước bài vị, lễ khai diên, lễ tôn vương theo nghi thức tế đình làng của người Việt. Cùng với đó là những điệu múa dâng bông, múa lân, múa quạt, với những bản nhạc nền như Chúc tửu, Tá xay thượng, Kim tiền Huế, Dâng hoa. Thời điểm diễn ra lễ hội Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa cũng trùng với lễ hội Mẫu Liễu Hạnh ở Bắc Bộ. Người Việt dù ở đâu vẫn luôn có tâm thức: “tháng Tám giỗ Cha, tháng Ba giỗ Mẹ”. Hơn nữa, lễ hội Thiên Y A Na là môi trường bảo tồn, phát huy, trao truyền, giáo dục về các giá trị lịch sử, văn hóa Việt-Chăm. Với những giá trị lịch sử, văn hóa, khoa học tiêu biểu, tháp Bà Pô Nagar đã được bộ trưởng Bộ Văn hóa - Thông tin xếp hạng di tích quốc gia năm 1979. Năm 2012, lễ hội tháp Bà, tỉnh Khánh Hòa được Bộ trưởng Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch đưa vào Danh mục di sản văn hóa phi vật thể quốc gia.

Như vậy, tục thờ Thiên Y A Na của người Việt ở Khánh Hòa là một hiện tượng văn hóa mang tính điển hình, phổ biến và tạo nên một sắc thái văn hóa riêng. Thiên Y A Na không chỉ đi vào tâm thức của người Việt ở Khánh Hòa qua các truyền thuyết dân

gian, địa danh, phong tục..., mà Bà đã được hình tượng hóa thông qua hệ thống cơ sở thờ tự đa dạng và khá phổ biến. Không chỉ người Việt ở Khánh Hòa, mà ở miền Trung, Nam Bộ, luôn tôn kính Bà như một người Mẹ, một vị phúc thần luôn che chở, truyền dạy nghề và mang lại cho họ cuộc sống ấm no, an bình và hạnh phúc./

N.V.B

Chú thích và tài liệu tham khảo:

- 1- Nguyễn Công Bằng (2007), *Tìm hiểu giá trị lịch sử và văn hóa Khánh Hòa*, Sở Văn hóa - Thông tin Khánh Hòa, Khánh Hòa, tr. 151.
 - 2- Ngô Đức Thịnh (2010), *Lên đồng, hành trình của thần linh và thân phận*, Nxb. Thế giới, H, tr. 268.
 - 3- Trung tâm Bảo tồn di tích tỉnh Khánh Hòa.
 - 4- Trần Lâm (2009), “Tàn mạn về tôn giáo - tín ngưỡng liên quan tới kiến trúc ở Nam Bộ”, *Tạp chí Di sản văn hóa*, số 1 (26) - 2009.
 - 5- Nhiều tác giả (2014), *Văn hóa dân gian ở Khánh Hòa*, Nxb. Chính trị quốc gia, H.
 - 6- Trần Quốc Vương (1996), *Theo dòng lịch sử*, Nxb. Văn hóa Thông tin, H.
- (Ngày nhận bài: 11/9/2015; Ngày phản biện đánh giá: 10/12/2015; Ngày duyệt đăng bài: 05/01/2016).

